

**TÜRKİYE İLAHİYAT
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

Cilt / Vol: 1, Sayı/Issue: 2, 2017

Sayfa: 135-142

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[26-11-2017] – [29-12-2017]

Hız. Ömer'in Kudüs'ü Fethinden Sonra İzlediği Tapınak Dağı Politikası*

Mustafa YİĞİTOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof. Dr., Karabük University, Theology Faculty

Orcid ID: 0000-0001-6308-1475

mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr

Öz

Kudüs, dünya üzerinde etkinliği olan en önemli üç büyük dinin kutsal addettiği, canların feda edildiği yerin adıdır. Hz. Süleyman tarafından inşa edilen büyük bir mabedi ihtiva eden bu topraklar geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini muhafaza etmektedir. Yahudiler tarafından burası her dönem yaşama gücü, ideası ve şevkini temsil etmiştir. Dönemin halkına, ibadet etmek gayesi ile yapılan bu mabed çeşitli saldırılar sonucu tahrip edilmiş ve sonrasında yıkılmıştır. Mabedi yaşamın merkezi haline getirmiş İsrailoğulları'na M.S. 70'te Romalılar tarafından çok büyük bir darbe vurulmuştur. Bu durum, Hz. Ömer'in Halifeliği dönemine, İslam ordularının Kudüs'ü fethetmesine, kadar devam etmiştir. Şehrin anahtarlarının adil yönetici olarak nam salmış Hz. Ömer'e teslim edilmesi ile Kudüs, İslam idaresine geçmiş ve bu topraklarda ayrı bir politika izlenmiştir. Bu çalışmada Kudüs'ün fethi öncesindeki genel durumu ile sonrasındaki gelişmeler ele alınmıştır. Hz. Ömer'in burada, bir zamanlar Süleyman Mabedi'nin inşasının bulunduğu tapınak dağındaki tasarrufu ve yerel halka (Hıristiyan ve Yahudi) tutumu açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Kudüs, Tapınak Dağı, Yahudi, Hıristiyan.

The Temple Mountain Policy of Omar Following the Conquest of Jerusalem

Abstract

Jerusalem is a sacred place where three of the most important religions active on the earth are considered sacred. It is also the name of the place where they gave their lives for the sake of their happiness. These lands, which contain a great temple built by Süleyman, remain as important today as they were in the past. This place by the Jews has represented the power of life, the ideal and the calmness of each period. This mabed which was made with the intention of worshiping the people of the period, was falsified and destroyed after the end of various assaults. The Romans (have been hit hard by the Israelites, who have made it into the center of the mad life. This continued until the time of Omar's Caliphate, when the Islamic armies conquered Jerusalem. When the keys of the city were handed over to Omar, known as a just ruler, Jerusalem went to Islamic administration and a separate policy was followed in these lands. We will present the general situation before the conquest of Jerusalem and the developments after that. In this land of Umar will be explained the saving of the temple and the attitude of the local people (Christian and Jew), which was once the construction of the Solomonian Temple.

Keywords: Omar, Al-Quds, Temple Mountain, Jew, Christian.

* Bu çalışma, 1. Uluslararası İğdır Sempozyumu'nda 9-11 Ekim 2017 tarihinde sunulan bildirinin genişletilerek makale düzeyine getirilmiş halidir.

Giriş

Kudüs hem Müslümanlar hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar için çokça önemsenen bir merkez olmuştur. Uğruna bu üç önemli dinin mensuplarınca canların feda edildiği topraklardır. Hz. Süleyman tarafından inşa edilen yeryüzünün ikinci büyük bir mabedini ihtiva eden bu topraklar geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini hala muhafaza etmektedir. Yahudiler tarafından burası her dönem yaşama gücü, ideası ve şevkini temsil etmiştir. Dönemin halkı için ibadet etmek gayesi ile yapılan bu mabed çeşitli saldırılar sonucu tahrif edilmiş ve sonrasında yıkılmıştır. Mabedi yaşamlarının merkezi haline getirmiş İsrailoğulları'na M.S. 70'te Romalılar tarafından çok büyük bir darbe vurulmuştur. Bu durum, Hz. Ömer'in Halifeliği dönemine, İslam ordularının Kudüs'ü fethetmesine, kadar devam etmiştir. Şehrin anahtarlarının adil yönetici olarak nam salmış Hz. Ömer'e teslim edilmesi ile Kudüs, İslam idaresine geçmiş ve bu topraklarda ayrı bir politika izlenmiştir. Bu makalede ele alınacak husus, Kudüs'ün fethi öncesindeki genel durumu ile sonrasındaki gelişmeler incelenerek, yeryüzünün en önemli merkezlerinden biri olan Kudüs incelenecek. Burasının Hz. Ömer'in halifeliği döneminde fethi ve İslam'ın II. Halifesinin şehrin anahtarlarını teslim almasıyla birlikte Kudüs'e ve özellikle mabed mahalline izlediği politika ele alınmıştır Hz. Ömer'in burada, bir zamanlar Süleyman Mabedi'nin inşasının bulunduğu tapınak dağındaki tasarrufu ve yerel halka (Hıristiyan ve Yahudi) tutumu açıklanmıştır.

Tarihi süreç içerisinde Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar açısından çok önemi olan Kudüs şehri adeta Yahudilerle özdeşleşmiş kutsal bir mekandır. Hıristiyanlar için de Hz. İsa'nın hayatını yaşadığı ve çarmıha gerildiği, dirildiği, gökyüzüne yükseldiği yer olması bakımından özeldir. Müslümanların ilk kıblesi, bereketlendirilmiş üç kutsal mekândan biri ve Hz. Peygamber'in Miraç'a yükseltildiği beldedir.¹ İslam'ın Kudüs'e verdiği ehemmiyet, Müslüman idarecileri buranın fethi için teşvik etmiştir.

Fetihten Önce

İslam'ın zuhuruyla birlikte İslam'ı yayma gereksinimi neticesinde fetihler kaçınılmaz olmuştur. Hz. Peygamber ile başlayan ve hızla ilerleyen İslam orduları hemen hemen tüm Arap yarımadasına yayılmış, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile bu hedef iyice büyütülmüştür. Özellikle Hz. Ebubekir döneminde başlayan Suriye bölgesinin fethedilmesiyle Kudüs'e giden güzergahlar açılmıştır. Bunun en önemli basamağını Müslüman Araplar ile Hıristiyan

¹ İsrâ, 17/1.

Bizanslılar arasında vuku bulan Ecnadeyn Savaşı (634) oluşturmuştur.² Kudüs'e giden yolların açılmasında ikinci basamağı ise Yermük Savaşı (636) teşkil etmiştir. Bu savaşta Müslümanlar Bizans ile mücadelede bulunmuş ve nihayetinde Filistin, kuzey yönden de kuşatma altına alınmıştır.³ Bu savaşla Suriye, Mısır ve Mezopotamya'nın tamamında Bizans hakimiyetine son verilmiştir.⁴ Gerçi Filistin bölgesi alınmadığı takdirde feth edilen bölgelerin tam olarak Bizans'ın etkisinden kurtulması imkansızdı. Bu nedenle yapılan istişareler neticesinde Filistin'e Ebu Ubey'de bir mektup göndermiştir.⁵ Sonrasında ise Amr b. As, Kudüs'e komutan tayin edilmiştir. Henüz ordunun Kudüs'e ulaşmasından önce yeni komutan tarafından, Kudüs Patriğine, İslam'a daveti de içeren, İslam Hakimiyetinin benimsendiğinde gayr-i müslim tebaya yapılan muamelenin kendilerine de uygulanacağını belirten bir mektup yazılmıştır.⁶ Lakin Patrik mektuba herhangi bir yanıt vermek yerine bağlı bulunduğu Bizans yönetiminden yardım istemiştir. Bunun üzerine İslam Orduları Kudüs'ü muhasara altına almıştır.⁷

Kudüs'ün Fethi

Filistin'in çevre şehirleri Amr b. el As komutasındaki İslam ordularınca zapt edilirken; Kudüs'ün idarecileri ve halkı, uzun süren kuşatmanın ardından adil olduğu kendilerince de bilinen Hz. Ömer'in bölgelerine gelmesinin karşılığında anlaşmaya varabileceklerini söylemişlerdir. Feth olunan diğer beldelerdekilere tanınan ayrıcalıkların kendilerine de sağlanması koşuluyla şehri teslim edeceklerdir.⁸ Gerçi Yermük Savaşı sonuçlandıktan sonra, fetihten dokuz ay öncesi Kudüs'ün Hıristiyan idarecileri şehri terk etmişlerdi.⁹

Hz. Ömer İlya (Eyle) halkına verdiği emannamede 'onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hasta ve tüm bireylerine dokunulmayacağını, kiliselerin mesken yapılmayacağını, içerisindeki kutsal malzemelere el sürülmeyeceğini, kimsenin dininden ötürü dışlanmayacağını ve

² Ahmed b. Yahya el-Belâzuri, *Futuhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1987, s. 163-164.

³ Belâzuri, s. 195.

⁴ David Nicolle, *Yarmuk 636 A.D.: The Muslim Conquest of Syria*, Oxford: Osprey Publishing, 1994, 8.

⁵ Muhammed Hamidullah, *Vesâiku's-Siyasiyye li'l-Adi'n-Nebeviyye ve'l-Hilafetu'r-Râside*, Beyrut: 1985, s. 479-480, no: 353-b.

⁶ Hamidullah, *el Vesâik*, 474, no: 353-ş.

⁷ İsrail Balcı, "Hz. Ömer Döneminde Diplomasi", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. SBE, 2002, s.305.

⁸ Belâzuri, s. 197-198.

⁹ Loewenberg, "A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?", *Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought*, 21, (Summer 2016), s. 253-254.

zorlanmayacağını' açıkça ilan etmiştir.¹⁰ Taberi'nin Seyf b. Ömer'e dayandırarak aktardığı emanname metninde 'şehirden Yahudilerin kalamayacaklarına' dair bir ifade söz konusudur.¹¹ Bu, çalışmamızın konusu bakımından kayda değer bir bilgi olsa da doğruluğu şüphelidir. Zira kendisi hakkında ibraz edilen beyanlar pek lehine gözükmemektedir. Bu nedenle kendisinin bazı açıklamaları tarihçiler nezdinde de itibar görmemiştir.¹² Ayrıca yerel halkın Yahudileri istememeleri ve buna dair talepte bulunmalarına rağmen Kudüs halkı ile yapılan anlaşmaların diğer feth edilen şehirlerdeki sözleşmelerle aynı olması bilgisi bizce önemlidir.¹³ Buna ilaveten İlya halkına verilen emanname gibi İskenderiye halkına verilen emannamede 'Yahudilerin burada kalabileceği'¹⁴ söz konusu iken hak ve hürriyetler konusunda hayli hassas bir yönetici olan Hz. Ömer'in bu konuda duyarsız kalması mümkün değildir. Ahitname sonrası 637 yılında Kudüs'e girilmiştir.¹⁵

İzlenen Politika

O dönemde Kudüs Hıristiyan yöneticiler tarafından idare edilmekteydi. Fakat şehri daha öncesinde terk ettikleri için Şehrin teslimi Hıristiyan Patriği Sophronius tarafından yapılmıştır. Müteakibinde Halife Ömer, Patrik Sophronios eşliğinde şehirde incelemelerde bulunmuştur. Bu esnada Hz. Ömer'in namaz kılmayı talep etmesi üzerine Patriğin, Hıristiyanlar için çokça önemi haiz olan Hz. İsa'nın gömüldüğüne inanılan yerde inşa edilmiş kiliseyi göstermiş ve Hz. Ömer de burasının mescide çevrilebileceği düşüncesiyle orada namazını kılmamıştır. Halife Ömer (577-644) Kudüs'e girdiği vakit ilk faaliyetlerinden birisi Süleyman Mabedi'nin inşasının olduğu yeri hemen bulmak istemiştir.¹⁶ Terkedilmiş ve çöp dağları içerisinde olan bölgeyi gördüğünde hayretler içerisinde kalarak derhal buranın temizletilmesi talimatını vermiştir.¹⁷ Buranın temizlenmesinde de Yahudi işçiler

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, et-Taberi, *Tarih'ul-Ümem ve'l-Mülûk*, c. III thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Daru's Süveydân, tsz, 609-610.

¹¹ Taberi, *Tarih'ul-Ümem ve'l-Mülûk* I, s. 2405-2406. Özellikle Hıristiyanların dini lideri Patrik Sophronios Hıristiyanlara karşı olan düşmanlığından ötürü Hz. Ömer'den özellikle Yahudileri şehirde meskun etmemeleri hususunda ayrıca talepleri olacaktır. Bkz. F.M. Loewenberg, s. 255.

¹² Geniş bilgi için bkz. Fikret Işıltan, "Seyf b. Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:1965), c. 1, s. 532;

¹³ Loewenberg, s. 254.

¹⁴ Belâzuri, s. 197-198.

¹⁵ Taberi, *Tarih'ul-Ümem ve'l-Mülûk* III, s. 609-610.

¹⁶ Hz. Ömer'in Kudüs'e girişi anlatısının geniş bilgisi için bkz. Steve Runciman, *A History of The Crusades*. (United Kingdom: Cambridge University Press, 1951), Cilt. 1, s. 3.

¹⁷ Moshe Gil, *A History of Palestine 634-1099*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s 65.

görevlendirilmiştir.¹⁸ Hz. Ömer'in müdahalesi sonucu buradaki ihmalkarlık ivedilikle giderilerek gerekli ilgi gösterilmiştir. Gerçi buradaki tapınak dağının olduğu bölgede Hıristiyan idare döneminde tapınakların yapıldığı da göz ardı edilmemelidir.¹⁹ Zira Romalılar Kudüs'te yıktığı Süleyman Mabedi yerine Hıristiyanlığı kabülden önce M.S. 135 bir putperest şehri Aelia Capitolina ve Jüpiter Capitolina'ya ithafen tapınak yapmışlardır.²⁰ Hıristiyanlığın kabulü ile de bu topraklar bir hac merkezi haline getirilmiştir.²¹ Yapılan yeni arkeolojik kazılar, Hıristiyan yönetimi altındaki bazı dönemlerde, bir ya da daha çok Bizans kilisesinin, Tapınak Dağı'na inşa edildiğini belirtmektedir.²²

Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethinden sonra Yahudiler, tapınak dağının gösterilmesi ve temizlenmesi hususunda Müslümanlara destek sundukları için ikamet, burada dua etme, bölgeyi temizleme gibi yeni yönetimden birtakım imtiyazlar elde etmişlerdir.²³ Hz. Ömer, şehri ve tapınak dağını inceledikten sonra oraya kubbeli sade bir bina yapılmasını istemiştir. Bu bilgi, Kudüs'e hac maksadıyla ziyarete gelen Fransız Rahip Arkul'dan gelmektedir.²⁴ Yahudiler tarafından Hz. Ömer'e şehirde yerleşme talebi iletilmiş, Hıristiyanların karşı duruşuna rağmen Halife'nin zoruyla ilk etapta yetmiş kadar ailenin iskanına müsaade edilmiştir. Bu Yahudi halkını yerleştirme politikası, Hz. Ömer'den sonra gelen Müslüman idarecilerce de peyderpey devam ettirilmiştir.²⁵

Kudüs'te uzun süren Hıristiyan yönetimi nedeniyle kadim belde çokça ihmale uğramış, fakat Müslümanların fethi ile birlikte yeniden imar edilerek hak ettiği değere kavuşmuştur. Müslüman idareciler tarafından Yahudilere tanınan haklar sayesinde yaşam standartları yükselmiş ve şehirde insanca hayatlarını idame ettirmişlerdir. Şehrin Fethi konusunda Yahudilerin bu duruma tepkisi hususunda herhangi bir belge olmamakla birlikte; bunu memnuniyetle karşıladıkları düşünülmektedir. Çünkü Müslümanlar, Hıristiyan idarecilerinin aksine uzun süredir hor görülen, iskanlarına izin verilmeyen ve aşağılanan bu

¹⁸ Loewenberg. s. 254-255.

¹⁹ Mustafa Yiğitoğlu, "İsra ve Miraç'ta Süleyman Mâbedi ve Mescid-i Aksa'nın Varlığı Meselesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1, (2017), ss.641-651.

²⁰ H. D. M. Spence-Jones, *The Early Christians in Rome*, NewYork: John Lane Comp. 1911, s. 77

²¹ Shailer Mathews, Gerald Birney, "Holy Sepulchre", *A Dictionary of Religion and Ethics*, (NewYork: The Macmillan Comp, 1921), s.207

²² Etgar Lefkovits, "Mescid-i Aksa bir Bizans Kilisesinin kalıntıları üzerine mi inşa edildi?", *Jerusalem Post*, Kasım 16, 2008, archived at <<http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=120768>>.

²³ J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphate*. Ithaca NY: Cornell University Library, 1920, cilt. 2, s. 188-189.

²⁴ Jeremy Johns, "Archaeology and The History of Early Islam: The First Seventy Years," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 46/ 4 (2003) s. 423.

²⁵ Loewenberg. s. 256.

insanlara değer vererek onların varlıklarını devam etmelerine müsaade etmişlerdir.²⁶

İslam devlet sisteminin gereği olarak Müslümanlar 'zımmi'²⁷ olarak kabul ettiği gayr-i Müslimlere cizye ödemeleri koşuluyla çeşitli haklar vermişlerdir. Bütün bu haklar Müslümanların güvencesi kapsamına dahil edilmiştir. Kabul edilen bu kaideden dolayı Kudüs feth edildikten sonra da aynı prensip üzere Hıristiyan ve Yahudiler zımmi statüsü içerisine alınmışlardır.

Hz. Ömer'in tapınak dağının güney yönüne doğru inşa ettirdiği sade mescitte hizmetçi olarak çalışan, kandilleri ve çeşitli malzemeleri üretmekle sorumlu sayıları azda olsa Yahudi görevliler vardı ve bunlar vergiden de muaf sayılmaktaydı.²⁸ Buna ilaveten Yahudilerin o bölgede dua mekânı ya da sinagog yapmak için izin aldığı belirtilmektedir.²⁹ Bazı tarihçiler Ömer Mescidi diye bilinen yapının orijinalinde sinagog olarak yapıldığını iddia etmektedirler.

30

Sulaim ibn Ruhaim'in yazdığı Mezmurlar Kitabı hakkındaki yorumda Müslümanlar tarafından tapınak dağında Yahudilere ibadet etmeleri için müsaade edildiği anlatılmaktadır. Lakin zaman içerisinde çeşitli iftiracılar tarafından Yahudilerin orada kötü davranışlar sergilediği gerekçesiyle bu bölgeden çıkarıldıklarını belirtmektedir. İlerleyen tarihlerde Kudüs'te bulunan Yahudilere herhangi bir müdahale olmaksızın ibadet izni verildiği de belirtilmektedir.³¹

Sonuç

Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için Kudüs'ün çok önemli olduğunu belirtmiştik. Yahudilerin olmazsa olmazlardan kabul ettiği Süleyman Tapınağı, Hıristiyanların Hz. İsa'nın gömüldüğü ve dirildiğine inandığı Kilise ve Müslümanların ilk kiblesi, bereketlendirilmiş belde ve Mirac'a yükselişin adresi Kudüs'e anlam katmaktadır. Burası din müntesiplerince önem atfedilen bir mekânın adı olmuştur. Ayrıca Kudüs, bu dine mensup olan kişilerin mücadele

²⁶ Loewenberg. s. 257.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. XXXIV, s. 428.

²⁸ Donald P. Little, "Mujir al-Din al-Ulaymi's Vision of Jerusalem in the Ninth/Fifteenth Century," *Journal of the American Oriental Society* 115/2 (1995), 237-247.

²⁹ Loewenberg. s. 259.

³⁰ Anonymous, "The riddle of the Dome of the Rock: Was it built as a Jewish place of prayer?" <<http://www.triumphpro.com/dome-of-rock-riddle.pdf>>. *The Voice of the Temple Mount Faithful*, (Summer 5761-2001); Adolph Jellinek, *Bet Hamidrash*. Jerusalem: Bamberger and Wahrman, 1938, cilt. 3, s. 79.

³¹ Loewenberg. s. 260.

sahası haline de gelmiştir. Kral Süleyman'ın vefatı sonrası bölünen devlet, Asur ve Babillerce yıkılmış halkı sürgün edilmiştir. Perslerle nefes alan Yahudiler Romalılar ve Bizanslılar tarafından idare edilmiştir. Bu esnada haklarından mahrum halde yaşayan yerli halkın bu sıkıntılı durumu, Hz. Ömer'in orduları tarafından bu belde feth oluncaya kadar devam etmiştir. Dönemin Hıristiyan yönetimince bütün itirazlara rağmen, Hak ve özgürlüklerine kavuşan Yahudiler, İslam devlet idaresi tarafından güvenceye alınmıştır.

Kaynakça / References

Anonymous, "The riddle of the Dome of the Rock: Was it built as a Jewish place of prayer?" <<http://www.triumphpro.com/dome-of-rock-riddle.pdf>>. *The Voice of the Temple Mount Faithful*, (Summer 5761-2001)

Balcı, İsrail, "Hz. Ömer Döneminde Diplomasi", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Ün. SBE, 2002.

Belâzuri, Ahmed b. Yahya, *Futuhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1987.

Fayda, Mustafa, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. XXXIV, ss. 428-434.

Gil, Moshe, *A History of Palestine 634-1099*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Hamidullah, Muhammed, *Vesâiku's-Siyasiyye li'l-Adi'n-Nebeviyye ve'l-Hilafetu'r-Râşide*, Beyrut: 1985.

Işıltan, Fikret, "Seyf b. Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:1965), c. 1.

Jellinek, Adolph, *Bet Hamidrash*. Cilt: 3, Jerusalem: Bamberger and Wahrman, 1938.

Johns, Jeremy, "Archaeology and The History of Early Islam: The First Seventy Years," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 46/ 4 (2003) ss. 411-436.

Lefkovits, Etgar, "Mescid-i Aksa bir Bizans Kilisesinin kalıntıları üzerine mi inşa edildi?", *Jerusalem Post*, Kasım 16, 2008, archived at <<http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=120768>>.

Little, Donald P., "Mujir al-Din al-Ulaymi's Vision of Jerusalem in the Ninth/Fifteenth Century," *Journal of the American Oriental Society* 115/2 (1995), ss. 237-247.

Loewenberg, F.M., "A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?", *Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought*, 21, (Summer 2016), ss. 253-262.

- Mann, J., *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphate*. Cilt: 2, Ithaca NY: Cornell University Library, 1920.
- Mathews, Birney, Gerald, "Holy Sepulchre", *A Dictionary of Religion and Ethics*, NewYork: The Macmillan Comp, 1921.
- Nicolle, David Nicolle, *Yarmuk 636 A.D.: The Muslim Conquest of Syria*, Oxford: Osprey Publishing, 1994
- Runciman, Steve *A History of The Crusades*. Cilt: 1, United Kingdon: Cambridge University Press, 1951.
- Spence-Jones, H. D. M., *The Early Christians in Rome*, NewYork: John Lane Comp. 1911.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarih'ul-Ümem ve'l-Mülûk*, c. III, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Daru's Süveydân, tsz.
- Yiğitoğlu, Mustafa, "İsra ve Miraç'ta Süleyman Mâbedi ve Mescid-i Aksa'nın Varlığı Meselesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1, (2017), ss.641-651.

